

Lapsiasiavaltuutetun lausunto hallituksen esitysluonnoksesta laiksi potilasasiavastaavista ja sosiaaliasiavastaavista

Viite: VN/25975/2021

Lapsiasiavaltuutetun tehtävänä on arvioida ja edistää lapsen oikeuksien toteutumista. Työn perustana on YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus (SopS 59 ja 60/1991, LOS), joka on lailla voimaan saatettu ihmisoikeussopimus. Sopimus koskee kaikkia alle 18-vuotiaita. Lapsiasiavaltuutettu arvioi hallituksen esitysluonnosta yleissopimuksen näkökulmasta.

Hallituksen esitysluonnoksen keskeinen sisältö

Esitysluonnoksen mukaan laissa potilasasiavastaavista ja sosiaaliasiavastaavista säädettäisiin potilasasiavastaavien ja sosiaaliasiavastaavien toiminnan järjestämisestä sekä potilasasiavastaavan ja sosiaaliasiavastaavan riippumattomuudesta, kelpoisuudesta ja tehtävistä. Lisäksi laissa säädettäisiin henkilötietojen käsittelystä potilasasiavastaavien ja sosiaaliasiavastaavien toiminnassa.

Yhteenveto lapsiasiavaltuutetun kannanotoista

- Lapsiasiavaltuutettu kannattaa ehdotusta kerätä potilasasiavastaavia ja sosiaaliasiavastaavia koskevat säännökset samaan lakiin.
- Toimijoiden riippumattomuuden ja puolueettomuuden turvaaminen on kannatettavaa, mutta samalla on varmistettava, että toimijoilla säilyy kosketus käytännön sote-työhön ja sen vaatimuksiin.
- Potilas- ja sosiaaliasiavastaavien toiminnassa on huolehdittava siitä, että lapset otetaan huomioon ikätasonsa edellyttämällä tavalla ja varmistetaan, että potilasasiavastaavilla ja sosiaaliasiavastaavilla on tarvittava osaaminen lapsen oikeuksista ja oikeusturvakeinoista.

- Toiminnasta on tiedotettava lapsille sopivalla ja saavutettavalla tavalla, ja potilas- sekä sosiaaliasiamiesten palvelujen on oltava tosiasiallisesti ja helposti lasten saavutettavissa.
- Potilas- ja sosiaaliasiavastaavien toiminnan järjestämisessä ja kehittämisessä on otettava säännönmukaisesti ja tosiasiallisesti huomioon lasten ja nuorten mielipiteet.
- Jatkossa on selvitettävä, osana laajempaa opetustoimen oikeusturvan kehittämistä, ovatko sosiaaliasiavastaavat oikea taho toimimaan varhaiskasvatuksen palveluissa.

Lapsiasiavaltuutetun kannanotot

Lapsiasiavaltuutettu pitää hyvänä, että potilasasiavastaavia ja sosiaaliasiavastaavia koskevat säännökset kerätään samaan lakiin ja säännöksiä yhdenmukaistetaan esitysluonnoksessa ehdotetulla tavalla.

Hallituksen esitysluonnoksessa todetaan, että sillä ei ole havaittavia lapsivaikutuksia ja, että esitys säilyttää aikaisemman lainsäädännön kirjaukset lasten oikeuksista mitä tulee potilas- ja sosiaaliasiavastaavien toimintaan (s. 17). Voimassa oleva lainsäädäntö – laki potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992) ja laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000) – ei erikseen nimenomaisesti tunnista kyseisten toimijoiden roolia lapsen oikeuksien ja oikeusturvan edistäjänä ja turvaajana, vaikkakin toimijoilla luonnollisesti on velvollisuus ohjata, neuvoa ja auttaa kaikkia potilaita ja asiakkaita, myös lapsipotilaita ja -asiakkaita. Pääasiassa lasten asioita sosiaali- ja terveydenhuollossa hoitavat lapsen huoltajat, mutta lapsella itselläänkin tulee olla oikeus nostaa esiin kokemiaan epäkohtia sekä saada neuvoja ja ohjausta asiansa eteenpäin viemiseksi. Käytännössä potilas- ja sosiaaliasiamiehet ovat voineet jäädä lapsille itselleen hyvinkin näkymättömäksi.

YK:n lapsen oikeuksien komitea painottaa, että LOS-sopimusvaltioiden on muun muassa ryhdyttävä ”toimenpiteisiin kaikkien esteiden poistamiseksi oikeussuojakeinojen käytöltä, jos lasten oikeutta terveyteen on loukattu”.¹ Potilasasiavastaavalla on tässä tehtävässä tärkeä rooli, kuten myös sosiaaliasiavastaavalla oman toimialansa osalta. Erityisesti lastensuojeluasioissa lasten ja nuorten tieto omista oikeuksistaan ja oikeusturvakeinoistaan on puutteellista. Näihin ja muihin lastensuojelun valvonnan ongelmiin niin lapsiasiavaltuutettu, eduskunnan oikeusasiamies² että oikeuskansleri³ ovat kiinnittäneet huomiota.

Esitysluonnoksen mukaan riippumattomuuden ja puolueettomuuden varmistamiseksi potilas- ja sosiaaliasiavastaavien toiminta tulisi jatkossa järjestää erillään muusta sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämiseen ja tuottamiseen liittyvistä tehtävistä. On tärkeää, että ehdotettavassa sääntelyssä korostetaan riippumattomuutta ja puolueettomuutta. Niillä vahvistetaan potilaiden ja asiakkaiden oikeusturvaa ja oikeuksien toteutumista, jotka osaltaan vahvistavat kansalaisten luottamusta sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmään. Siten ne voivat lisätä myös yleistä hyvinvointia.

Toiminnan järjestäminen erillään muusta sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämiseen ja tuottamiseen liittyvistä tehtävistä edellyttää, että potilas- ja sosiaalivastaavien osaamiseen kiinnitetään entistä enemmän huomioita. Esitysluonnoksessa tätä pyritään varmistamaan säätämällä toimijoiden kelpoisuudesta (ehdotettu 6 §; tehtävään soveltuva ylempi korkeakoulututkinto ja tehtävän edellyttämä tehtäväalan tuntemus) sekä säätämällä toiminnan kehittämisestä sekä täydennyskoulutuksesta (ehdotettu 2 § 6 momentti). Lapsiasiavaltuutettu pitää tärkeänä, että jatkossa huolehditaan myös siitä, että näiden toimijoiden kosketus käytännön työhön säilyy, vaikka toimijat eivät enää työskentelisikään sosiaalihuollon tai terveydenhuollon varsinaisissa tehtävissä. Toimijoiden ymmärrys ja tietämys käytännön työstä, muun muassa työprosesseista, työn vaatimuksista ja ongelmakohtista, on ensiarvoisen tärkeää, jotta he osaisivat ohjata ja neuvoa potilaita ja asiakkaita parhaalla mahdollisella tavalla.

Toimijoiden sijoittaminen erilleen muusta sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämiseen ja tuottamiseen liittyvistä tehtävistä saattaa viedä heidät entistä etäämmälle potilaista ja asiakkaista. Tämä korostuu lasten kohdalla, joille voi nykyiselläänkin olla haasteellista ymmärtää kyseisten toimijoiden roolia ja/tai osata pyytää toimijoilta neuvoja ja apua. Lapsiasiavaltuutettu pitää tärkeänä, että toimijoiden palvelut järjestetään siten, että ne ovat tosiasiallisesti myös lasten käytettävissä.

Lapsiasiavaltuutettu korostaa, että potilas- ja sosiaalivastaavien toiminnassa on huolehdittava siitä, että lapset otetaan huomioon ikätasonsa edellyttämällä tavalla. On varmistettava, että potilasasiavastaavilla ja sosiaaliasiavastaavilla on tarvittava osaaminen lapsen oikeuksista ja oikeusturvakeinoista. Potilas- ja sosiaaliasiavastaavilla tulee olla ymmärrys eri ikäisten lasten kyvyistä ja mahdollisuuksista nostaa esiin heidän kohtaamia haasteita potilaana tai sosiaalihuollon asiakkaana sekä kyvyistä ja mahdollisuuksista viedä omaa asiaansa eteenpäin itsenäisesti tai yhdessä huoltajiensa kanssa.

Toiminnasta on tiedotettava lapsille sopivalla ja saavutettavalla tavalla, jotta toimijoiden palvelut ovat tosiasiallisesti ja helposti myös lasten saavutettavissa. Toiminnan kehittämisessä on otettava säännönmukaisesti ja tosiasiallisesti huomioon myös lasten ja nuorten mielipiteet. YK:n lapsen oikeuksien komitean mukaan lasten näkemyksiä ”tulee selvittää kaikista terveyspalvelujen järjestämiseen liittyvistä näkökulmista, kuten mitä palveluja tarvitaan, miten ja missä niitä on paras tarjota, mikä estää palveluihin pääsyä tai niiden käyttöä, millaisia ovat palvelujen laatu ja terveysalan ammattilaisten asenteet, kuinka lasten valmiuksia tulisi vahvistaa siten, että he voisivat ottaa yhä suuremman vastuun omasta terveydestään ja kehityksestään”.⁴

Lapsiasiavaltuutettu huomauttaa lopuksi, että jatkossa on otettava selvitettäväksi, ovatko sosiaaliasiavastaavat oikea taho toimimaan varhaiskasvatuksen palveluissa. Varhaiskasvatus on ollut vuodesta 2013 alkaen osa opetustoimea ja varhaiskasvatus on jatkossakin edelleen kuntien vastuulla. Nykytilaa on perusteltu sillä, että sivistystoimessa ei ole muuta vastaavaa viranomaistahoa, joka hoitaisi sosiaaliasiamiehelle kuuluvien tehtävien tapaisia tehtäviä (s. 6). Esitysluonnoksen mukaan (s. 24) ”hyvinvointialueiden sosiaaliasiavastaavien hoitaessa sosiaaliasiavastaavien tehtävät varhaiskasvatuksen osalta, saavutetaan myös synergiaetuja ja toiminnan yhtenäisyyttä ja sosiaaliasiavastaavien riippumattomuus on paremmin turvattavissa”. Opetustoimen oikeusturvakysymysten sääntely on puutteellista, jota on pidettävä merkittävänä ongelmana ja jota olisi syytä pikimmiten kehittää kokonaisuutena, varhaiskasvatuksesta alkaen ja toisen asteen koulutukseen ulottuen. Siihen asti on huolehdittava siitä, että sosiaaliasiavastaavat ovat tosiasiallisesti varhaiskasvatuksen asiakkaiden käytettävissä, vaikka sosiaaliasiavastaavien toiminnasta vastaavat hyvinvointialueet ja varhaiskasvatus (ja muu opetustoimi) on kuntien vastuulla.

Jyväskylässä 8.7.2022

Elina Pekkarinen
Lapsiasiavaltuutettu

Merike Helander
Lakimies

¹ YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 15 lapsen oikeudesta parhaaseen mahdolliseen terveydentilaan (CRC/C/GC/15), kohta 120.

² Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2020.

https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Kertomus/Documents/K_8+2021.pdf

³ Puumalainen, Mikko (2020). Laillisuusvalvontakäynnit kertoivat karusta arjesta: rakenteelliset ongelmat lastensuojelun uhkana. Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus vuodelta 2019, s. 30–34.

https://oikeuskansleri.fi/documents/1428954/98543495/oikeuskanslerin_kertomus_2019.pdf/2ca8f42b-f9cd-daec-7ae5-9d82d7e1d712/oikeuskanslerin_kertomus_2019.pdf?t=1637062177256

⁴ CRC/C/GC/15, kohta 19.